

DEMOGRAFIK DIVIDENDLARDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Asqarova Muhabbat Ibraximovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
"O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning
ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi
ORCID: 0009-0002-0121-7925
muxabbat.asqarova@bk.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada demografik dividend haqida fikr yuritiladi. Unda demografik dividend to'g'risidagi olimlarning nazariy qarashlari, demografik dividendning afzalliklari, foydalilik tomonlari, olish bosqichlari, demografik dividendga erishish uchun muhim bo'lgan omillar, sabablar va yo'nalishlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: demografik dividend, mehnatga layoqatli aholi, aholining yosh tarkibi, tug'ilish, yuqori tug'ilish darajasi, birinchi demografik dividend, ikkinchi demografik dividend, iqtisodiy o'sish, inson kapitali, yalpi ichki mahsulot, demografik o'tish davri, oilani rejalashtirish.

ВОЗМОЖНОСТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ДИВИДЕНДОВ

Аскарова Мухаббат Ибрахимовна

Научно-исследовательский центр
«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана»
при Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В данной статье обсуждается демографический дивиденд. В ней рассматриваются теоретические взгляды ученых на демографический дивиденд, преимущества и выгоды демографического дивиденда, этапы его получения, а также факторы, причины и направления, важные для достижения демографического дивиденда.

Ключевые слова: демографический дивиденд, население трудоспособного возраста, возрастная структура населения, рождаемость, высокая рождаемость, первый демографический дивиденд, второй демографический дивиденд, экономический рост, человеческий капитал, валовой внутренний продукт, демографический переход, планирование семьи.

OPPORTUNITIES FOR EFFECTIVE USE OF DEMOGRAPHIC DIVIDENDS

Askarova Mukhabbat Ibrahimovna

Scientific Research Center "Scientific Foundations and Problems of the Development of the Economy of Uzbekistan" under Tashkent State University of Economics

Abstract. *This article discusses the demographic dividend. It examines the theoretical views of scientists on the demographic dividend, the advantages and benefits of the demographic dividend, the stages of obtaining it, and the factors, causes, and directions that are important for achieving the demographic dividend.*

Keywords: *demographic dividend, working-age population, age structure of population, birth rate, high birth rate, first demographic dividend, second demographic dividend, economic growth, human capital, gross domestic product, demographic transition, family planning.*

Kirish.

Demografik dividend ko'p yillardan buyon iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida qarab kelinmoqda, ya'ni demografik dividend butun dunyo bo'ylab barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun mos siyosatlar haqidagi munozaralarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Demografik dividend deganda aholining yosh tarkibidagi siljishlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan iqtisodiy o'sish potentsiali tushuniladi. Bu jarayon odatda yoshlar va keksalar orasida mehnatga layoqatli aholining ko'pligi bilan tavsiflanadi. Demografik dividend mamlakatda mehnatga layoqatli aholining ulushi bolalar va qariyalar ulushidan oshib ketganda va tug'ilishning pasayishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy o'sish kuzatilganda sodir bo'ladi. Rivojlangan dunyo aholisining tez qarib borayotgani, jahon iqtisodiyotining turli tarmoqlarida ishchi kuchi ta'minoti uchun potentsial muammolarni keltirib chiqarayotganini hisobga olsak, bu muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Demografik dividend – bu aholi yosh tarkibining o'zgarishi, birinchi navbatda mehnatga layoqatli yoshdagi aholining ulushi mehnatga layoqatsiz yoshdagi aholining ulushidan yuqori bo'lgan vaziyat bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy o'sish salohiyatidir (Cyberleninka.ru, 2021). Ya'ni, 15-64 mehnatga layoqatli aholi soni va 14 yoshgacha va 65 yoshdan oshgan mehnatga layoqatli bo'lmagan aholi soni o'rtasidagi farqdir. Bundan ham qisqaroq aytadigan bo'lsak, ishchilar soni ishlamaydiganlar sonidan ko'p bo'lsa, bu demografik dividendir. Buning asosiy sababi, avval o'lim darajasi, keyin tug'ilish darajasi pasayadi, bu esa o'z navbatida aholi o'sishining sekinlashishiga olib keladi. Aholining tez o'shishi esa mutahassislarning fikriga ko'ra vaqtinchalik hodisa hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Aholishunoslik jamg'armasi (UNFPA) ma'lumotlariga ko'ra, demografik dividend "aholining yosh tarkibidagi o'zgarishlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan iqtisodiy o'sish potentsialini, asosan, mehnatga layoqatli aholining ulushi (15 dan 64 gacha) bo'lmagan aholidan ko'proq bo'lganda" degan ma'noni anglatadi (Drishti IAS, 2019).

Adabiyotlar sharhi.

Demografik dividendga ko'plab olimlar tamonidan ta'riflar keltirilgan bo'lib, 1997-yilda Mason (2016) mehnatga layoqatli aholining o'sishi va iqtisodiy taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, "demografik dividend" tushunchasini joriy etgan. Xitoylik olim Liu (2010) olib borgan dastlabki tadqiqotlarda asosan demografik dividendning ta'rifi va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri to'g'risida asosiy tushunchani izohlashga qaratilgan. Ushbu bosqich mehnatga layoqatli aholining o'sishi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidladi. Keyingi tadqiqotlar turli mamlakatlar va mintaqalarda demografik dividendlarning ta'sirini empirik

tahlil qilgan. U o'zining ilmiy tadqiqotlarida Xitoy, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi Sharqiy Osiyo mamlakatlariga e'tibor qaratgan. So'nggi tadqiqotlar demografik dividend bilan bog'liq potentsial muammolarga, shu jumladan mehnat bozori bosimi, ortiqcha resurslarni iste'mol qilish, atrof-muhit muammolari va qarish muammolariga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda (Niu et al., 2018).

Haqiqiy demografik dividend atamasi 2000-yillarning boshlarida Bloom, Canning va Malaney tomonidan ishlab chiqilgan, ammo demografik o'tishni boshdan kechirayotgan va tug'ilishning pasayishini boshdan kechirayotgan mamlakatlar yoshdagi qaramlik pasayishi va mehnatga layoqatli yoshdagi aholining ulushi ko'payishi bilan samaradorlikni oshiradi degan g'oya bundan oldin juda yaxshi o'rganilgan va "Demografik oyna" sifatida namoyon bo'lgan (Niu et al., 2018).

Demografik dividend past va o'rta daromadli mamlakatlar uchun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun noyob imkoniyat sifatida o'tkaziladi (Groth va May, 2017). Biroq, bunga erishish uchun mamlakatlar inson kapitalini rivojlantirish, makroiqtisodiy barqarorlik va yaxshi boshqaruvga investitsiyalar bilan tavsiflanadigan demografik dividenddan foydalanish uchun qulay bo'lgan (Bloom et al., 2017).

Demografik dividend aholining umumiy sonida ish bilan band bo'lganlarning ulushi yuqori bo'lgan taqdirda yuzaga keladi, chunki bu ko'proq odamlar ishlab chiqarish va iqtisodiyotning o'sishiga hissa qo'shish imkoniyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Mehnatga layoqatli aholi salohiyatidan foydalanish maqsadida to'g'ri siyosat va sarmoya kiritilsa, bu holat mamlakat iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shib, jamg'arma va investitsiyalarning oshishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ilmiy tadqiqot olib borish jarayonida qiyosiy tahlil, guruhlash, tizimli yondashuv, umumlashtirish, statistik tahlil, abstrakt-tahliliy usullar va boshqalardan foydalanildi.

- tadqiqotning dastlabki bosqichidan uning oxirgi bosqichigacha qiyosiy tahlili, statistik tahlil, tizimli yondoshuv usulidan foydalanildi, shuning natijasida ilmiy xulosalar qilindi;

- ma'lumot, ko'rsatkichlarni tahlil va sintez qilishda statistik usullardan foydalanildi.

- demografiyani o'rgangan olimlarning ilmiy- nazariy qarashlari, ilmiy yondoshuvlari, bergan ta'riflari tahlili va sintezi usullaridan foydalangan holda, amiyatli va muhim tomonlari izohlab o'tildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Demografik dividendning afzalliklari (Luoma, 2016): mamlakat o'zgaruvchan yosh tarkibiga ega bo'lsa, odatda imtiyozlar yoki dividendlar topiladigan to'rtta soha mavjud. Bular:

1. Mehnat ta'minoti: iqtisodiyot ko'proq ishchilarni jalb qilish va samarali ishlashga qodir; ayollar ko'proq uydan tashqarida ishlashadi.

2. Tejamkorlik: shaxsiy jamg'armalar o'sib boradi va iqtisodiyotni ta'minlash uchun manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

3. Inson kapitali: tug'ilish darajasining pasayishi ayollarning sog'lom bo'lishiga va uyda iqtisodiy bosimning kamayishiga olib keladi; ota-onalar har bir bolaga ko'proq mablag' sarflashlari mumkin, bu esa sog'liq va ta'limda yaxshi natijalarga olib keladi.

4. Iqtisodiy o'sish: aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulotning o'sishi, qaramlik darajasining pasayishi.

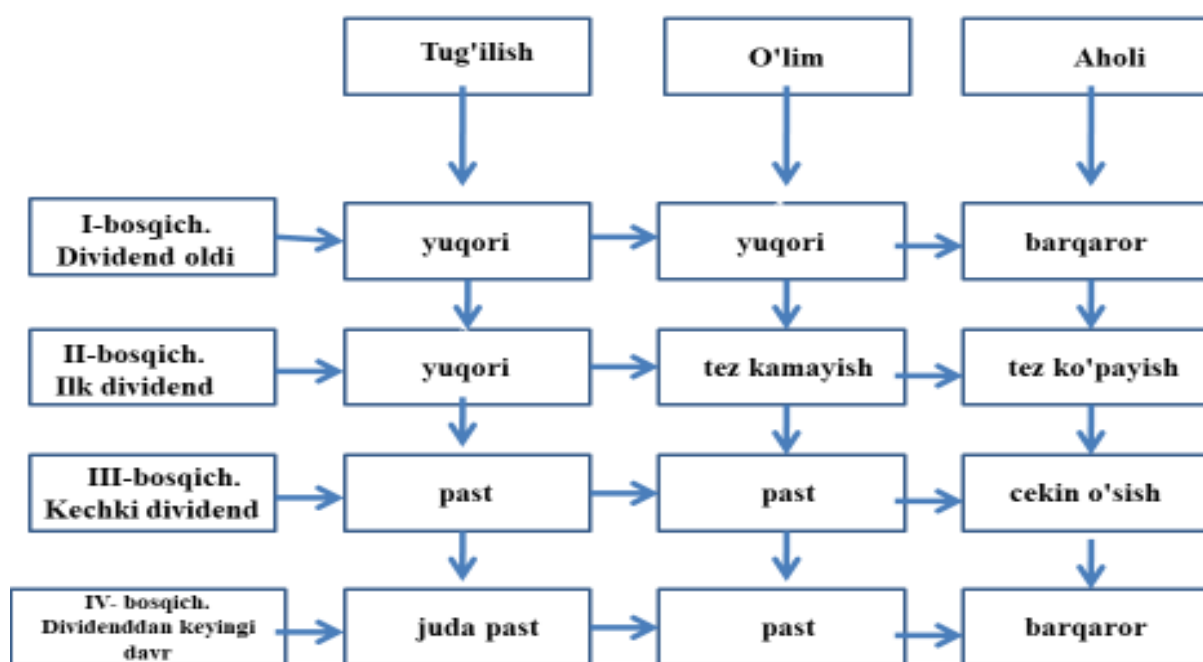
Bundan tashqari iqtisodchilarning fikricha, demografik dividendning to'rtta foydasi bor:

- Mehnat ta'minotini yaxshilash;
- Jamg'armalarning o'sishi;
- Inson kapitali;
- Ichki bozorni kengaytirish;

Demografik dividend o'zining asosiy shaklida tug'ulish darajasi yuqori bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlarda tug'ulishning dunyoviy pasayishi natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bu pasayish yosh tarkibining o'zgarishiga olib keladi, yoshlarning qaramlik koeffitsientini pasaytiradi va mehnatga layoqatli aholi ulushini oshiradi, shu bilan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar bo'yicha turmush sharoitini oshiradi (Canning, 2003). Iqtisodiy o'sishning demografik imkoniyatlari keng ko'lamlı potentsial oqibatlari – aholining keyingi qarishi bilan bevosita bog'liqdir. Keksa odamlar soni qanchalik tez o'ssa, demografik dividendning muqarrar qisqarishi shuncha tezlashadi (Demografiya portal, 2022). Demografik dividend asosan mamlakatlarga investitsiya kiritish orqali yuzaga kelishi mumkin.

Ammo dividendlarni olish uchun ko'proq ishlarni amalga oshirish lozim hisoblanadi ya'ni bular: qizlar va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish, yangi iqtisodiy imkoniyatlarga moslashtirilgan sifatli ta'lim tizimini yuqori darajada ta'minlash, xavfsiz bandlikni kengaytirish kabi vazifalarni bajarish lozimdir.

Bundan ko'rinib turibdiki demografik dividend olish uchun mamlakatlar dastlab demografik o'tishni amalga oshirish kerak.

1- rasm. Demografik dividend olish bosqichlari.

Manba: internet ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Dastlabki bosqichda bolalar soni tez o'sadi, chunki o'lim darajasi kamayadi. Keyinchalik, oraliq bosqichda tug'ilish pasaya boshlaydi, bolalar soni kamayadi va mehnatga layoqatli aholi ulushi ortadi. Kechki bosqichda past o'lim va tug'ilish keksa aholi ulushini oshiradi, bu jarayon aholining qarishi deb ataladi. Oraliq bosqichdagi mamlakatlar birinchi demografik dividenddan foydalanish imkoniyatiga ega. Ikkinchi dividend oraliq fazaning oxirida boshlanadi va kech bosqichga o'tadi, ammo ikkinchi dividendni amalga oshirish siyosati eng yaxshi oraliq bosqichda belgilanadi.

Demografik dividendlarning sodir bo'lishi to'g'ridan to'g'ri tug'ilish darajasiga bog'liqdir. Misol uchun, Yaponiyada, 1930 va 1940-yillarda eng yuqori tug'ulish darajasi kuzatilgan bo'lsa bu holat 1950 va 1960-yillarda aholi sonining o'sishi davrida ishchi kuchining tez o'sishiga olib kelgan. Bu holat Yaponiya iqtisodiyotidagi oltin davr edi. 1980-yillarga kelib tug'ilish darajasining turg'un pasayib ketishiga sabab bo'ldi va yana odatdagidek ishchi kuchi yetishmasligi muammosi paydo bo'ldi. Demografik jarayonlar malum darajada katta ta'sir ko'rsatmasada ammo mehnat resurslarining rivojlanishida, demografik dividendlarning paydo bo'lishida qisman ahamiyatga egadir (Foot, n.d.).

Birinchidan, tug'ilish darajasini pasaytirish, bunga ko'proq ta'lim takliflari, zamonaviy kontratseptiv vositalardan foydalanishni yaxshilash va qizlar va ayollar uchun teng huquqlar orqali erishish mumkin. Shundagina odamlar keyinchalik qachon va qancha farzandli bo'lishni xohlashlarini erkin hal qilishlari mumkin.

Ikkinchi omil - sog'liqni saqlashni yaxshilash. Agar kamroq bolalar o'lsa, ota-onalar odatda kichikroq oilalarni tanlashadi. Bundan tashqari, sog'liq - bu o'z-o'zini belgilab beradigan kelajak va uzoq umrning asosiy shartidir. Sog'lom insonlar uzoqroq mehnat qilib, o'z mamlakati taraqqiyotiga hissa qo'shishi mumkin.

Uchinchidan, yoshlar demografik dividendga hissa qo'shish uchun avvalo yaxshi ta'lim olishlari, keyin esa munosib mehnat qilishlari kerak.

2-rasm. Demografik dividendga erishish yo'lida uchta muhim omil.

Manba: internet ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Aholi yosh tuzilishining iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qilishi mumkinligi haqidagi g'oya dastlab Yevropa va Osiyoda, xususan, Yaponiyada, keyinchalik Janubiy Koreya, Tayvan, G'ongkong va Singapurda paydo bo'ldi mamlakatlar jadal rivojlanishning urushdan keyingi bosqichini empirik kuzatishlar natijasida belgilab berdi. Shu qatorda Singapur davlati demografik dividendlarini rivojlantirishda ta'limga alohida urg'u berib kelmoqda. Ta'lim yoki inson kapitalining iqtisodiy o'sishga qay darajada hissa qo'sha olishi mumkinligi jamlangan omil tushunchasining muvofiqlashuvidan kelib chiqadi. Aksariyat holatlarda aholi o'sishi va kapital investitsiyalarini hisobga olgandan so'ng qoladigan qoldiq mamlakatlar iqtisodiyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bloom va Williamson (1998) bor ilmi va salohiyatini Osiyo iqtisodiy mo'jizalarini qulay demografik usulda o'rganish va yangi muqobil yo'llarni yaratishga bag'ishladi. Benhabib va Spiegel (1994) ta'lim darajalari iqtisodiy o'sish bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanmagani, lekin inson kapitalining jamlangan ta'siri ishlab chiqarishiga hissa qo'shganini aniqladilar.

Past tug'ilish darajasi va ayniqsa barqaror migratsiyaning birlashgan ta'siri Singapurda aholining yosh tuzilish ko'rsatkichlariga katta ta'sir olib keladi. Bu demografik rivojlanishning uchinchi bosqichi uchun kichik bir turtki bo'lgan bo'lsa-da, aniq va keskin o'zgarishlar urushdan keyingi jadal tug'ilish davrida dunyoga kelgan farzandlarning 65 yoshga etganidan keyin sodir bo'lgan.

Demografik dividendlar - sabablari aholi tarkibidagi o'zgarishlar tufayli yuzaga keladi:

1. Tug'ilish darajasining pasayishi;
2. Tug'ilish darajasi past;
3. Uzoq umr ko'rish;

Tug'ilishning pasayishi va tug'ilish darajasining pasayishi xarajatlarning qisqarishiga yordam beradi, uzoq umr ko'rishning oshishi mehnatga layoqatli aholi sonining ko'payishiga olib keladi.

Demografik o'tishdan olingan imtiyozlar avtomatik yoki kafolatlangan emas. Har qanday demografik dividend hukumatning ta'lim, sog'liqni saqlash, boshqaruv va iqtisodiyot kabi sohalarda to'g'ri siyosat olib borishiga bog'liq. Bundan tashqari, mamlakat oladigan demografik dividend miqdori yoshlarning mehnat unumdorligi darajasiga bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida maktabda ta'lim darajasiga, mamlakatdagi mehnat amaliyotiga, bola tug'ish vaqti va chastotasiga, shuningdek, iqtisodiy yosh ota-onalarning ishlashini osonlashtiradigan siyosat.

Dividend miqdori, shuningdek, soliq imtiyozlari, sog'liqni saqlash dasturlari, pensiya va pensiya siyosatiga bog'liq bo'lgan keksa odamlarning unumdorligiga bog'liq.

Mamlakat demografik dividendlarni topishi mumkin bo'lgan to'rtta asosiy yo'nalish mavjud (Brock, 2024):

➤ **Jamg'arma:** Demografik davrda shaxsiy jamg'armalar o'sib boradi va iqtisodiyotni rag'batlantirish uchun ishlatilishi mumkin.

➤ **Mehnat ta'minoti:** Ish kuchiga ko'proq ishchilar, shu jumladan ayollar ko'proq qo'shiladi.

➤ **Inson kapitali:** Tug'ilishning kamayishi bilan ota-onalar har bir bola uchun ko'proq resurslarni ajratishlari mumkin, bu esa ta'lim va sog'liqni saqlash sohasida yaxshi natijalarga olib keladi.

➤ **Iqtisodiy o'sish:** aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot qaramlik darajasining pasayishi hisobiga o'sdi.

Shuni aytish joizki, demografik dividend ishlab chiqaruvchi, yangi imkoniyatlardan foydalana oladigan iqtisodiy masalalarni yangi ma'lumotlatga, innovatsiyalarga asoslangan holatda olib bora oladigan qobiliyatli insonlarga (mehnat resurslariga) bog'liqdir. Ta'lim tarbiyaning ahamiyati demografik dividendlarning shakillanishida muhim hisoblanadi. Umr davomida foydalaniladigan ta'lim sohasida o'rnatiladigan sifatli milliy siyosat demografik dividendlarning sifatli, malakali, ko'p qirrali ya'ni mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy hissa qo'sha oladigan mehnat resurslarining shakillanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ma'lumki aholining o'sishi tug'ilish va o'lim bilan hajmi belgilanadi. Ko'plab mamlakatda bu ikki shkalada ham juda jiddiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Olimlarning ta'kidlashicha, dunyo bo'ylab o'lim va tug'ilish darajasi yildan-yilga pasayib bormoqda. Biroq, o'lim ko'rsatkichlarining pasayishi va tug'ilish darajasining pasayishi faqat populyatsiyaning nima sababdan o'sishini anglatmaydi. Agar bu o'zgarishlar bir vaqtning o'zida ro'y bergan bo'lsa, aholi sonida o'sish kuzatilmaydi.

Demografik dividendlar davomida foyda keltiriladigan to'rtta mexanizm mavjud (Wikipedia Contributors, 2019):

1. Birinch mexanizm - ishchi kuchi taklifining ortishi. Biroq, bu foydaning kattaligi iqtisodiyotning sof demografik sovg'a bo'lishdan ko'ra, qo'shimcha ishchilarni o'zlashtirishi va unumli ishga olish qobiliyatiga bog'liq ko'rinadi. Shu bilan birga bilvosita ta'sir ham mavjud, chunki kamroq bolalar (va ko'proq maktabda o'qish, quyida ko'rib chiqing) ayollarning ish kuchining yuqori darajada ishtirok etishiga imkon beradi.

2. Ikkinchi mexanizm - jamg'armalarning ko'payishi. Qaramog'idagilar sonining kamayishi bilan odamlar ko'proq tejashlari mumkin. Milliy jamg'arma stavkalarining bunday o'sishi kapital tanqisligiga duch kelgan rivojlanayotgan mamlakatlarda kapital zaxirasini oshiradi va to'plangan kapital sarmoya kiritilishi natijasida hosildorlikning oshishiga olib keladi.

3. Uchinchi mexanizm - inson kapitali. Tug'ilish darajasining pasayishi ayollarning sog'lom bo'lishiga va uyda iqtisodiy bosimning kamayishiga olib keladi. Bu, shuningdek, ota-onalarga har bir bolaga ko'proq mablag' sarflash imkonini beradi, bu esa sog'liq va ta'lim natijalarini yaxshilaydi.

4. O'sishning to'rtinchi mexanizmi - aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotning o'sishi va qaramlik koeffitsientining pasayishi natijasida ichki talabning ortishi. Bu uy xo'jaliklari ishlab chiqarishining pasayishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ikkinchi darajali ta'sirni o'z ichiga oladi, chunki uydan uzoqda ovqatlanish va tayyor kiyim sotib olish kabi tashqi ta'minot bilan almashtiriladi.

Ko'pgina mamlakatlar yosh tarkibidagi o'zgarishlarga duch kelishi mumkin bo'lsa-da, bunday o'zgarishlarning o'zi demografik dividendni kafolatlamaydi.

Darhaqiqat, mamlakatlarda hech qanday iqtisodiy o'sish kuzatilmagan holda tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining kamayishi odatiy hol emas. Muhimi, o'sib borayotgan ishchi kuchining kengaytirilgan salohiyatiga mos keladigan etarli ish imkoniyatlari mavjud bo'lishi kerak.

Mamlakat demografik dividendni boshdan kechirishining sabablaridan biri demografik dividendlar bitta tushuntirish emas, balki omillarning birlashuvi bilan belgilanadi. Biroq, demografik dividendning ajralmas qismi mehnatga layoqatli aholining mehnat unumdorligini oshirishdir. Odatda, bu tug'ilishning pastligi - qaramog'idagilardan tashkil topgan umumiy aholi ulushining kamayishi, shuningdek, o'lim darajasining pasayishi - mehnatga layoqatli aholining ko'payishi bilan bog'liq.

Demografik dividendga erishish uchun sog'liqni saqlash, ta'lim va gender tengligini yaxshilash kerak. Oilani rejalashtirish demografik dividendlar uchun shart-sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lsa-da, bolalar salomatligi, ta'lim va gender tengligiga investitsiyalar oilani rejalashtirishdan foydalanish va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadigan muhim qo'shimcha qadamlardir.

Demografik dividend yo'nalishini belgilash uchun hukumat ta'limga ham e'tibor qaratdi. 1950-1960-yillar orasida Janubiy Koreyaning ta'lim strategiyasi maktab yoshidagi bolalarning atigi 54 foiziga xizmat ko'rsatadigan majburiy boshlang'ich ta'limdan odamlarga iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni beradigan "Ishlab chiqarishga yo'naltirilgan" ta'limga o'tdi.

Demografik dividend aholi yosh strukturasiidagi o'zgarishlarning iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kontseptual stereotiplarni taqdim etadi. Biroq, demografik dividend murakkab tushuncha bo'lib, u paydo bo'lganidan beri yondashuvlar xilma-xil bo'lib qolmoqda.

Demografik dividend iqtisodiy o'sishni tezlashtirish uchun imkoniyatlar oynasi sifatida qaraladi, lekin bu avtomatik emas va amalda amalga oshirilishi yoki amalga oshirilmaligi mumkin. Bu to'liq imkoniyatlarni kapitallashtirish va samarali siyosatni amalga oshirishga bog'liq. Dastlabki demografik dividend bosqichidagi mamlakatlar uchun asosiy siyosat tavsiyalari inson kapitaliga investitsiyalarga qaratilgan; mehnat bozorining harakatchanligini oshirish; ayollar mehnatida ishtirok etish uchun to'siqlarni kamaytirish; jamg'armalar uchun shart-sharoitlarni kuchaytirish va bandlik uchun yangi imkoniyatlar yaratish.

Dividendlar miqdori har bir yoshda odamlarning qancha ishlab chiqarishi va iste'mol qilishiga bog'liq.

Xulosa va takliflar.

Olib brogan tadqiqotlarimizga asoslanib quyidagi hulosalarga keldik:

❖ Demografik dividendlar juda muhim. Tarixan demografik dividend rivojlangan mamlakatlarda umumiy o'sishning 15% gacha hissa qo'shgan. Demografik dividend ishchi kuchini ko'paytirishga yordam beradi, tez urbanizatsiya va sanoatlashuv bo'ladi. Bu jismoniy va insoniy infratuzilmaga ko'proq sarmoya kiritishga olib keladi. Ishchi kuchining ko'payishi hisobiga mamlakat iqtisodiyotining unumdorligi oshadi. Demografik dividend o'rta sinf jamiyati tomon katta siljishning guvohi bo'lishga yordam beradi;

❖ Demografik dividendning foydalari avtomatik emas. O'z-o'zidan tug'ilishning kamayishi farovonlikka kafolat bermaydi. Demak, demografik dividendning kattaligi tug'ilishning pasayish sur'ati va aholining o'sish sur'atlariga, qo'shimcha ishchi kuchini unumli ishga olish qobiliyatiga hamda mamlakatlar tomonidan amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning tabiatiga bog'liq;

❖ Demografik o'tishdan olingan imtiyozlar avtomatik yoki kafolatlangan emas. Har qanday demografik dividend mamlakatning ta'lim, sog'liqni saqlash, boshqaruv va iqtisodiyot kabi sohalarda to'g'ri siyosat olib borishiga bog'liq. Bundan tashqari, mamlakat oladigan demografik dividend miqdori yoshlarning mehnat unumdorligi darajasiga bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida maktabda ta'lim darajasiga, mamlakatdagi mehnat amaliyotiga, bola tug'ish vaqti va chastotasiga, shuningdek, iqtisodiy yosh ota-onalarning ishlashini osonlashtiradigan siyosat. Dividend miqdori, shuningdek, soliq imtiyozlari, sog'liqni saqlash dasturlari, pensiya va pensiya siyosatiga bog'liq bo'lgan keksa odamlarning unumdorligiga bog'liq;

❖ Demografik dividendlar jarayonini boshlanishi uchun mamlakatlar quyidagi harakatlar orqali tug'ilish va bolalar o'limini sezilarli darajada kamaytirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak:

1. Bolaning omon qolish va sog'lig'ini saqlash dasturlariga sarmoya kiritish;
2. Demografik o'tishga erishish uchun oilani ixtiyoriy rejalashtirishga qaror qilish;
3. Turmushga chiqqan va turmushga chiqmagan yoshlarning reproduktiv salomatlik ehtiyojlariga sarmoya kiritish;
4. Ta'limga, ayniqsa, qizlar uchun o'rta ta'limga ustuvor ahamiyat berish.

❖ Ikkinchi dividendning qancha qismi amalga oshirilishi jamiyatning keksalarni qanday qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Rivojlanayotgan mamlakatlarda keksalar oilalari va davlat sektori tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, biroq, qo'shimcha ravishda, ular ishlagan yillar davomida to'plagan mol-mulkiga - uy-joy, jamg'arib boriladigan pensiyalar va shaxsiy jamg'armalarga va boshqa narsalarga bog'liq. Aholining yoshi ulg'aygan sari, oilalar va davlatga yuklangan qo'llab-quvvatlash yuki YaIMga nisbatan ortib boradi, bu ko'plab mamlakatlarda katta tashvish uyg'otadi. Ammo ikkinchi dividend orqali, agar siyosat ishchilarni nafaqaga chiqish uchun tejashga undasa, o'rta yoshli ishchilar sonining ko'payishi YaIMga nisbatan kapitalni sezilarli darajada oshirishi mumkin;

Adabiyotlar /Jumepamyra/Reference:

- Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X. (2011) *Demografiya. O'quv qo'llanma. T.:Noshir, 194-b.*
- Cyberleninka.ru. (2021). *O'zbekistonda demografik dividendning shakllanishi va undan samarali foydalanish yo'llari.* [online] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-demografik-dividendning-shakllanishi-va-undan-samarali-foydalanish-yo'llari>
- Drishti IAS. (2019). *India's Demographic Dividend.* [online] Available at: <https://www.drishtiiias.com/to-the-points/paper1/india-s-demographic-dividend>.
- Mason, A.; Lee, R.; Jiang, J.X. (2016), *Demographic Dividends, Human Capital, and Saving.* *J. Econ. Ageing* 7, 106–122.
- Liu, L. (2010), *China's Population Trends and Their Implications for Fertility Policy.* *Asian Popul. Stud.* 6, 289–305.
- Niu, E.; Li, C.; Zhang, R. (2018), *International talent inflow, human capital on innovation efficiency—Based on stochastic frontier model.* *Popul. Econ.* 06, 12–22.
- Groth H., May J.F. (2017) (Eds.), *Africa's Population: in Search of a Demographic Dividend,* Springer, Switzerland, pp. 1-8.
- Bloom D.E., Kuhn M., Prettner K. (2017) *Africa's prospects for enjoying a demographic dividend* *J. Demogr. Econom.*, 83 (01), pp. 63-76, 10.1017/dem.2016.1.
- Luoma K. 2016 *What is the Demographic Dividend?* Available at <https://populationeducation.org/what-demographic-dividend/>.
- Canning D., Bloom D. E., Sevilla J., (2003) *The Demographic Dividend: A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change.*
- Demografiya portal. (2022). *Demografik dividend - Demografiya portal.* [online] Available at: <https://demografiya.uz/wiki/demografik-dividend/>.
- Foot, D. (n.d.). *Population Aging Population Aging: Unwinding the Demographic Dividend Population Aging, the Demographic Dividend and Demographic Transition Theory.* [online] Available at: https://www.suntory.com/sfnd/jgc/forum/005/pdf/005_foot.pdf.
- Brock, T. (2024). *GDP Per Capita Defined: Applications and Highest Per Country.* [online] Investopedia. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/p/per-capita-gdp.asp>.
- Wikipedia Contributors (2019). *Demographic dividend.* [online] Wikipedia. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographic_dividend.
- AFRICA 2.0. (n.d.). Available at: <https://www.unicef.org/uzbekistan/media/686/file/Generation%202030%20Uzbekistan.pdf>.